

Akikkel többen lehetnénk – magyarok szovjet fogságban Bognár Zalán: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”*, Magyar Napló Kiadó, 2017.

„Ott feküdtünk a gyöpön, egyszer örült nagy kiabálás volt. »Vojna kaput, vojna kaput«, lövöldöztek be az oroszok a lágerbe, már ez is sebesült, már az is vérzik; úgy másztunk be az épületbe. Hát akkor lett vége a háborúnak, be voltak rúgva és lövöldöztek össze-vissza.” Így emlékezett Csúri György hadifogoly 1945. május 9-ére, a „győzelem napjára”, illetve arra, hogy társai közül az ünneplő szovjet katonáknak többen is áldozatul estek.

A GULAG és GUPVI táborok rabjává, hadifogolyá bárki válhatott, akár viseltek hadat valójában, akár nem: katonák, civilek, férfiak és nők, tizenévesek és idősek. Számukra nem hozott megkönnyebbülést a háború vége, nem volt lehetőségük újramegújítani az életet, sokukra hosszú évekig tartó kényszermunka és halál várt a Szovjetunió táborrendszereiben. Az ő történetüknek állít emléket Bognár Zalán, aki több mint negyedszázados kutatómunkájának legfontosabb írásait, előadásait egészítette ki új eredményekkel, illetve legfrissebb tanulmányait is a kötetbe gyűjtötte.

Összekapaszkodó szövegekről van tehát szó, a túlélők visszaemlékezései, Magyarország különböző tájegységein felállított táborok történetei, az elhurcolások fázisai és a kutató összegzései kerülnek egymás mellé. Óhatatlanul „előtüremkedik” a gondolat, hogy sohasem tudhatjuk már meg: a fiatalságukat vagy legdolgosabb éveiket elvesztett emberek, az életpályájukról, karrierjükéről letérített, majd pedig hallgatásra kötelezett százezrek mit adhattak volna Magyarországnak, ha a helyükön maradhatnak. Sohasem tudhatjuk már meg, hogy milyen lenne, ha a táborokban elpusztított férfiak és nők még köztünk volnának, vagy utódaikban megsokasodva lennének jelen az életünkben. Kárpátalja, Kelet-Magyarország, Budapest és környéke, illetve a Dunántúl megrázó eseményei tárulnak fel a könyv lapjain. A szovjet fogságba került, inkább az egymillióhoz, mint a félmillióhoz közelebb eső, sok százezer ember közül 300–350 ezren haltak meg a Kárpát-medencében, kiszállításuk során és a szovjet táborokban. Ráadásul az adatok nem szólnak azokról, akik esetleg hazaér-

kezésük után haltak bele rokkantságukba, betegségeikbe vagy a hosszantartó éhezés utáni hirtelen jóllakásba.

Fontos tanulsággal szolgál a könyv belső borítója, amely egy jól érthető ábra segítségével nyilvánvalóvá teszi, hogy a hétköznapi beszédben elterjedt „gulág” szó nem fedi a táborok teljességét. A szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) ugyanis kétféle táborrendszert működtetett.

A közismert GULAG-ot (a Lágerek, vagy Javító-munkatáborok Főparancsnokságát) a bolsevik hatalomátvételt követő terror hívta életre Lenin kívánalmi alapján, amelyek szándékosan tiporták lábba az emberi méltóságot. Politikai és köztörvényes okokból zárták lágerekbe a kommunizmus és a „nép” ellenségeit, az első évtizedekben főleg szovjet állampolgárokat. Azonban a második világháború alatt és után számos külföldi osztozott a rabok sorsában. Magyarországon és más megszállt országokban is szovjet katonai bíróságok ítélték az eléjük állított emberek felett. Ily módon személyenkénti elhurcolás és valamifajta „bírósi eljárás” ugyan jellemezte a folyamatot, de visszaemlékezések alapján kijelenthető, hogy ennek célja nem a tisztességes jogi formalitások betartása és a védekezés lehetőségének megadása volt. A sokszor magyarul is gyengén tudó tolmácsok közvetítésével zajló, a vádlott jogaira fittyet hányó „tárgyalások” végén súlyos, tíz-, tizenöt, vagy akár húszéves büntetéseket is kiszabhattak – hacsak nem halált.

Voltak viszont olyanok is, akiknek tragikomikus eljárás és ítélet sem járt. A különböző indokok alapján tömegesen elhurcolták a (G)UPVI táborába kerültek. A Hadifogoly- és Internáltügyi (Fő)parancsnokság létrehozásáról Lavrentij Berija rendelkezett 1939. szeptember 19-én, éppen azokban a napokban, amikor Németország és a Szovjetunió megszállta és eltüntette a térképről Lengyelországot, kirobbantva ezzel a második világháborút.

A „külföldiek gulágja” néven is elhíresült táborrendszerbe a háború folyamán és a háborút követően tömegével szállítottak katonákat és civileket – gyakran olyanokat is, akik sohasem teljesítettek katonai szolgálatot – hadifogolylétszám kiegészítése okán, internáltakat és a néhány hetes „kis munka” (elterjedt nevén „málenkij robot”) elvégzésével hitegetett embereket. Az elhurcolások során az etnikai tisztogatás

is cél volt, tömegesen deportálták a német származásúakat, vagy éppen azokat, akiket annak vélték, akiknek németes neve volt. Valódi identitásuk, anyanyelvük, nemzeti érzelmük nem számított. Bognár Zalán ennek kapcsán részletesen bemutatja a 0036-os számú szigorúan titkos parancs alapján elhurcolt kárpátaljai magyar és német lakosság sorsát, és az 1944. december 22-én kiadott 0060-as parancs áldozatainak történetét is feldolgozza.

A könyv hét fejezetre oszlik, amelyekben a szerző a GULAG és a GUPVI táborokkal, a málenkij robot áldozataival, a nehezen megállapítható – a kutató számára rendelkezésre álló adatok tükrében inkább csak becsülhető – létszámokkal és veszteségekkel foglalkozik. Külön egységet képeznek a Kárpát-medence (hadi)fogolytáborai, beleértve a pozsonyi tábor is, ahova az ausztriai és cseh területek mellett az Északnyugat-Dunántúlról és Nyugat-Szlovákiából is vittek foglyokat. Itt történt 1945. május 9-én az említett, véres eset a foglyokkal és a részegen lövöldözve „ünneplő” szovjet katonákkal.

A legmegrázóbb talán a ceglédi hadifogolytábor története, amelyben fennállása során több mint 200 ezer embert tartottak fogva, akiknek 70%-a magyar állampolgár volt. Ez volt a legnagyobb hadifogolytábor a Kárpát-medencében. A páncélos és huszárlaktanya területén felhúzott szögesdrótok mögött a kutatások szerint több mint ötezer ember vesztette életét, mielőtt még egyáltalán kiszállíthatták volna őket a Szovjetunióba. Földi maradványaikat a Csengettyűs temetőben, a közeli kukoricásban és erdőben földelték el, jelöletlen tömegsírokban. Télen az is előfordult, hogy a –15–20 fokos hidegben csak szemetet hánytak az emberi tetemekre. Életben maradt társaikat embertelen körülmények között tartották, mosatlan benzines és olajos hordókban főztek a számukra. „Egy-egy ilyen 100, egyesek szerint 200 literes vas-hordóból mintegy 500–800 embert etettek...” Nem csoda, hogy a rossz egészségügyi és lehetetlen tisztálkodási körülmények között felütötte a fejét a tífusz. 1945 márciusában járvány tombolt, naponta 50–60, vagy annál is több ember holttestét kellett eltemetni. Erre a munkára is a foglyokat használták: „A munkánk a halottak levetkőztetése volt, valamint gödröket ásni, melyekbe tömegével kellett behordani

őket és eltemetni. Nem lehetett már nem elvégezni ezt a nagyon szomorú munkát, mely reggeltől egész estig tartott. Utána annyira rosszul voltunk, ennek a szörnyű munkának a hatására, hogy két napig se a kenyeret, se a pocsék levest nem tudtuk megenni.” A meggyötört emberi lélek szenvedett, szabadulni akart, vagy legalább értesíteni a külvilágot és az utókort. Talán ennek a vágnak köszönhetőek az egyedülálló értéket képező téglafeliratok és vésetek, amelyek megmaradtak a táborrészlegek romos épületein. Bognár Zalán könyve több képet is közöl ezekről a falrészletekről és téglákba vésett üzenetekről. Magyar, német, osztrák, szlovák, lengyel, olasz és még ki tudja, hányféle nemzetiség tagjai hagyták így hátra a nyomukat, jelezve: történetük nem csak a szovjet lágerekhez kötődik. Itt, Magyarországon, sokuk szülőföldjén kezdődött útjuk északra, az Urálon inneni vagy éppen túli területekre.

A kötetben szereplő tanulmányok esetében az is fel van tüntetve, ha azokat változatlanul közli a szerző, illetve emiatt külön jelzi, hogy a jegyzetapparátusban szereplő egyes levéltárak nevének rövidítése elavult módon szerepelhet. Bár ez elsősorban a szakértő olvasók számára lényeges részlet, fontos kiemelnünk a kiadvány igényessége miatt. A könyv kétféle módszert választott a források és képek közlésére: egy részüket a tanulmányok törzsszövegében helyezték el, míg egy másik részük a könyv végén szereplő mellékletek közé került (ahol értékes térképvázlatokat találhatunk a 0036-os és 0060-as parancsok végrehajtási folyamatáról, a magyarországi hadifogolytáborok elhelyezkedéséről, illetve a GUPVI táborokról). Ezen kívül egy sajnálatosan rövid „kislexikon” áll még rendelkezésre a témához tartozó legfontosabb fogalmak, helységnevek vagy szleng szavak magyarázataival. Érdeemes lenne bővíteni a fogalomtárat, sőt, a gondolatban nagyobb lehetőségek is rejlenek, hiszen hosszabb távon egy olyan tudományos lexikonra is nagy szükség volna, amely átfogóan tárgyalná a XX. századi diktatúrákat. Mindenesetre a könyv nem csupán Bognár Zalán munkásságának keresztmetszetét adja, hanem fontos leltár a témáról, és jól használható kézikönyv az érdeklődő olvasónak és a kutatónak is.

Szokolay Domokos